

Brassai Sámuel.

Az irodalmi kritikus.

Brassai egész hosszú írói pályáján, kezdettől végig foglalkozott kritikával. Egész szellemi alkata inkább az elemző természetű kritikára, mint a szintetikus alkotásra volt berendezve. Erre utalta az a felfogása, melyet a tudomány hivatásáról és az irodalom nevelő és ízlésnemesítő rendeltetéséről vallott. Voltaire-rel azt tartotta, hogy jobb egy tévedést kiigazítani, mint egy új igazságot felfedezni. Meg volt benne minden kellék, ami egy jó kritikusknál nélkülözhetetlen: széleskörű, alapos ismeret a tudományok legkülönbözőbb ágai-ban, az elfogulatlanságra, objektivitásra való őszinte törekvés, elvszerűség: mindig csak tudományos meggondolás alapján, kiforrott és megérett elvek és meggőződés alapján ítélte, ebből folyó következetesség és erkölcsi bátorság, mely nem riadt vissza a sokszor személyét érő kiméretlen támadásoktól sem.

A következőkben, kirekesztve a tudományos kritika terére tartozó munkásságát, csupán irodalmi kritikai munkásságát fogjuk elemezni és méltatni. Tudományos kritikai csatározásaiban hosszú életén át sok sebet osztott és kapott; de rátermettségét és jogosultságát soha senki sem vonta kétségbe. De igen, az irodalmi kritika terén való forgolódását. Rossz néven vették, hogy Brassai, a tudomány vitás kérdéseiben félelmes felkészültségű és erejű harcos, az irodalom és művészet berkeibe is bemerészkedik s ott is hallatja homályt oszlató, tévedéseket igazító, sokszor éles és metsző hangját. Fábíán Gábor lekicsinylő gúnnyal mondja egyszer róla, hogy a költészet terén merő nullának tekinti „a jó öreget.” Szemere Miklós meg az irodalom kozákjának nevezi, aki mindig és mindenütt ott van, ahol csatározni lehet. Mindez Brassait nem rettentette vissza irodalmi hivatásától. De arra

bírta, hogy igazolja irodalmi kérdésekhez való hozzászólása jogosultságát. És ez a védekezés minket nagyon értékes önéletrajzi adatokhoz juttatott, melyeknek Brassait illetőleg meglehetősen szűkében vagyunk. Betekintést enged abba az atyja és önmaga formálta szellemi műhelybe, melyben az ő szellemi alkata kiformalódott. Ő a latin és német nyelvet „sokkal gyakoribb és kényelmesebb módon“ tanulta, mint amelyet az iskola nyújtott. Az ő klasszikusokat sohasem robotba tanulta, hanem a kíváncsiság egész hevével és mindig fokozódó szenvedéllyel maga erején olvasta. „Első és csaknem kirekesztő olvasmányai“ Weiland, Lessing, Schiller és Herder valának és az akkor divatozó Lafontaine, Cramer, Iffland és Kotzebue nem rontották jó irányban alakulni kezdett ízlését. Német, francia, angol és olasz munkákat nem tervszerűtlenül olvasott, hanem az irodalomtörténet kalauzolása, megállapított értéktételei alapján: amit az nem javasolt, azzal nem tömte fejét, nem rontotta ízlését. Aztán állandó és fáradhatatlan tanulása eredményeit nem igyekezett mindjárt kiharangozni, mint korában 16—17 éves gyerkőcök, kik remekekkel „apjaik ízlését akarják mívelni“, hanem várt, míg igényt tartott a tanításra: Az első sort nyomtatás alá betöltött 30 éve után írta. Ezek után azt hiszi, hogy nem szerénytelen és nem hasztalan dolgot cselekszik, ha „sokáig főzött esztétikai nézeteit akár bírálatok, akár tüzetes értekezések alakjában közli.“¹

Brassai tehát úgy gondolja, hogy birtokában van annak az „aesthetikai patesnek“, amely az irodalmi kritika terén neki szabad mozgást biztosít. És teljes joggal. Nemcsak alkalmilag foglalkozott a kritika egyes kérdéseivel, hanem a kritikának mint tudománynak, elvi megalapozásával is. Mindazokkal a kérdésekkel, melyek a kritika elméletének lényeges részét alkotják, ha röviden és vázlatosan is, de elvi alapokon foglalkozott. Az irodalmi kritika egyetlen segédtudománya az esztétika. És az első tudományos értekezés, mely tőle nyomtatásban megjelent, mint láttuk, esztétikai tanulmány volt.

De Brassait a kritikus babért nem, de annál több töviset termő pályáján nemesak szellemének elemzésre és kritikára

¹ Classicizmus és romanticizmus. Pesti Napló. 1856. 316. sz.

hajló alkata, nemcsak az irodalom és művészet nemes hivatásáról vallott eszményi nézete vezette, hanem külső okok is befolytak arra, hogy e hivatásra tételődött figyelme. Az irodalmi élet fejletlensége hozta magával, hogy a kritika jelentőségével, feladatával és céljával sem a közönség, sem az írók, sőt maguk a kritikusok sem voltak tisztában. A közönség nem tudatosan, hanem szinte ösztönösen várt valamit a kritikustól, valami vezetést és irányítást, valami tájékoztatást a végre mégis csak élénkülni kezdő irodalom termései között. Ám a költők, mint ma is, sanda szemmel tekintettek a kritikára s műveik hiányait feltáró megjegyzésekben személyük ellen irányuló támadásokat kerestek és láttak.

Úgy látszik, hogy minden irodalom eseesemőkorával együtt járó állapot, hogy a szigorú tárgyilagos kritikát a művészek és írók nehezen tűrik. Pedig az irodalmi közvélemény érezte egy elfogulatlan, tárgyilagos kritikai aeropagos szükségét. Gyulai még az ötvenes években is felpanaszolja, hogy ninesenek kritikuskaink és a körülmények sem kedvezők a működésükre. Az elmúlt tíz évben — úgymond — semmit sem óhajtottak és gyűlöttek inkább, mint a kritikát. Az írók szerettek volna ítéletet hallani műveikről, az olvasók kellően tájékozódni az irodalom mind jobban élénkülő életéről. S ha valami kritikaféle jelent meg, az írók gyűlölettel fogadták, a közönség hidegen fordult el. Gyulai felteszi a kérdést: miben van-e jelenség oka? Az írókban-e, akik egészen elszoktak a különben is soha meg nem szokott kritikától, vagy a közönségben, amely a szorongatott nemzetiség nevében a túlbuzgó hazafiság szempontjából oly kiméletet és elnézést követelt, mi lehetetlenné teszi a kritikát, vagy a kritikusokban, akik e kivételes helyzetben nem találták fel magukat? A kérdésre, ne-hogy részrehajlónak tűnjék fel, nem felel, de megállapítja, hogy mindennemű kritikai kísérlet többé-kevésbé megbukott s nemcsak a kritikusok lettek népszerűtlenek, hanem maga a kritika is.²

Hogy a közönség mennyire érezte egy kritikai lap szükségét, mutatja a Budapesti Hírlapban (1855) felmerült eszmecsere, melyben a névtelen író, különösen a szépirodalmi és

² Néhány szó a kritikáról. „Szépirodalmi Figyelő“ 1860—61.

drámai kritikát „a mindennapi kenyérrel egyformán szükségesnek“ mondja s fejtegeti a magyar kritikus dilemma közé szorított nehéz helyzetét, mert vagy a nemzeti kegyeletbe vagy az igazságba fog ütközni, vagy az egyik vagy a másik ellen fog véteni, mikor a gyenge vagy közepszerű művet, csak azért, mert magyar, dicsérni, vagy legalább kimélni kell. Gondolja meg a kritikus, hogy egyedül van sokak ellen, a hiúság hadakozik ellene és igen gyakran, mert igazat szól, beförlik a fejét.

De nemesak a közönség, az olvasók tábora, hanem magok a kiválóbb írók és költők is szükségét érezték egy szigorú, tárgyilagos kritikának, amely nem engedi magát az esztétikától idegen szempontok és mellékes tekintetek által befolyásolni. Ismeretes Kazinczy éles és szenvedélyes állásfoglalása az irodalmi fércművekkel szemben: Csipd, döfd, rugd, valahol kapod a gaz latrot. S a különben szelidlelkű Arany nála szinte érthetetlen kegyetlenséggel beszél az irodalmi Augiás-istállóról s azzal biztatja a kritikát: „Botot nekik, míg el nem rontják a közönség ízlését.“ És a „legnagyobb magyar“ a rossz magvát hintő könyveket, „ha másképp nem lehet, tűzzel, türethetetlen gúnyfullánkka“ szeretné rontani és megsemmisíteni.³

Brassait a kövélemény (Budapesti Hirlap 1855., 853. 857. és 862. sz.) egyenesen sürgeti egy kritikai lap megindítására. A gondolat kapóra jött s 1855-ben megindította a *Critikai Lapokat*. És szomorúan jellemző, hogy pártolás hiánya miatt csak az első és egyetlen szám jelenhetett meg belőle. Első bevezető cikke adja a kritikának elvi megalapozását; sajnos, mint sok más tudományos működésénél, itt is meg kell állapítanunk, hogy a kritikának mint tudománynak alapelveit csak érinti, de részletesen és rendszeresen nem fejti ki.

Brassai tudományos és esztétikai kritikát különböztet meg. A tudományos kritikának két kelléke nélkülözhetetlen: az illető tudományban tökéletes jártasság és „a legszigorubb tárgyilagosság.“ Ám az esztétikai kritika „fontosabb és bajosabb.“ Fontosabb, mert a tudomány igazságai sohasem szorulnak az esztétika segítségére érvényesülésük végett, ellen-

³ Császár Elemér: Az irodalmi kritika. Budapest, 1923.

ben „az aesthetikai critica reputatiokat állított lábra és temetett el végkép.“ De bajosabb is, mert a tudományos kritika csak könyvek bírálata, „az aestheticainak szükségkép a tárgy lényegébe, az ügy érdemébe kell béereszkesznie.“ A tudományos kritikusként a tudomány színvonalán kell állania, az esztétikus bíráló „inasa sem lehetne a művésznek vagy írónak.“ Ellenben jártasnak, mesternek kell lennie egy egészen külön tudományban, — melyet a művésznek vagy költőnek nem szükség tudnia — az esztétikában. De a „főbökkenő“ mégis nem ez, hanem „ezen *segédtudomány* bizonytalan és ingadozó volta, rendszere s tartalma ellenkezései.“ Az irodalmi kritikusként két eszközre van szüksége. Egyik: széles és mély ismertek a művészet és irodalom egész terén;⁴ melyet — igaz, hosszú és fáradságos munkával szerezhetsz meg, de gyönyörűsége, mert közben „mintha azon versenyezzenek, ki bír tovább kéjelegni rózsalevél ágán?“ A másik: ennél bajosabb, kényesebb, bizonytalanabb: amaz első eszköz által megszerzett, szilárdított és nemesített *ízlés*. Ennek az ízlésnek azonban a művészet és irodalom remekeivel való társalgás, az általok előidézett érzelmek és benyomások elemzése, boncolgatása, egymással való szüntelen összehasonlítását hosszú útján kell fejlődnie, nemesednie, mely útát „*tökélytelen inductioval*“ rövidíteni nem szabad: a folytonos elemzés befejezésével, az egytetemesítés kimondásával, a rendszer („ízlés-törvényi codex“) megalkotásával nem szabad sietnie.

Csak így tudja a kritika „*bírói tisztét*“ méltóan betölteni. Mert a kritika egy neme a bíróságnak. „Csakhogy ezerszer kényelmetlenebb, hálátlanabb, sőt veszélyesebb neme, mint a jogi bíróság.“ Miért? Mert a jogi bírónak van zsinórmértéke, melynek meg van a tekintélye nemesak a bíró, hanem a peres felek előtt is. Ez a zsinórmérték a törvények könyve és a hasonló esetek fonala. De az irodalmi bírónak ilyen kodeksze nincs. Volna egy, *az általános ízléstan*, vagy *aesthetica*. Igen ám, ha az esztétika a legkifejlettebb, legmegálapítottabb és rendszeresebb tudomány volna. S még akkor is, csak az tudja, aki próbálta, „mily véghetetlen bajos és ké-

⁴ Irodalmi kritikus világirodalmi ismeret nélkül haszonnal nem is működhetik, mondja már 1837-ben „Nyelvtanulás“ című cikkében. Nemzeti Társalkodó.

nyes dolog általános elveket speciális külön tényekre alkalmazni.“ De az esztétikai rendszerek állításai egymásnak ellenmondanak s az esztétika távol van attól, hogy csalhatatlan tudománynak tarthatná magát. Perrault Euripidest Racine mellett kontárnak tartja. Schlegel meg azt mondja, hogyha valamelyik kontár, úgy Racine az. S mindketten az esztétikára hivatkoznak. A művészet terén általános a meggyőződés, hogy az újabb kor szobrászata árnyéka sem lehet a görögnek. Ezzel szemben Bartolini azt mondja, hogy az ókor egyik legbámultabb remeke, a Belevederi Apollo, ha megindulna, összehörné Michel Angelo Dávidjától meg szinte várjuk, mikor parittyázza agyon a nagy Goliátot. Így hullámszanak, mondanak ellen egymásnak, olykor maguk maguknak a vélemények: egyik egekig magasztalja azt, amit a másik fitymál; egyik lecsepüli azt, amit a másik a teremtő lángelme remekének nyilvánít. S mindegyik az esztétikára hivatkozik. Hátha még ezekhez a kajánság, bosszú, pártszellem, pajtáskodás szenvedélyei társulnak?

Félreértene Brassait, aki azt gondolná, hogy e nehézségekkel a kritikát akarja rossz hírbe keverni. Nem, a kritika becsét, sőt hasznosságát a kritikusok gyarlósága nem teszi tönkre. A kritikus segítő eszközei közül első a *traditio*. Ezen — két jelentése miatt szükségesnek tartja megmagyarázni — érti „bármely gyakorlat és eljárás fogásának az abban jártasaktól való eltanulását az ipar, művészet, akár tudomány mezéjén.“ Ennek a hiányát a legtökéletesebb könyvek sem pótolhatják. De jól jegyezzük meg, értéke csak mint segédeszköznek van. Ha a készség egyedüli tényezőjévé akarna válni, akkor csak lelketlen slendriánt várhatna tőle eredményül.

Másik segédforrása a kritikának a *divatos eszmék*. Hogyan, az irodalmakban és művészetekben is vannak divatok? Igenis, vannak — mondja. — Ilyen volt pl. Olaszországban a Cinquecentóban a szonett-írás, a 17. században a dagály, a hajszolt képek és élc divatja Olasz- és Spanyolországban; ilyen volt a német Wertherismus és a Sturm és Drang. Szükségképen következik, hogy az irodalmi és művészeti divat a kritikában is visszhangzik. S ha a kritika a divattal halad, rossz útra tér, mert a divat nem mindig egy a kor szellemé-

vel. Lehet az a kornak nyavalyája is. Ezért a józan megfontolás álljon felül a divat zajgásán.

Brassai a kritika két faját különbözteti meg: *theoretikus* és *praktikus*. Amaz valamilyen kidolgozott esztétika alapján vázol egy rendszert magának, kifejti saját spekulációival s kész a kodeksz. Emmez némi világirodalmi ismeret alapján műveli ízlését s mindent a maga kaptafájára erőltet.

E fejtegetések után három elvet mond ki:

1. A művészet — bármily különbözőnek lássék hely és idő szerinti nyilatkozásaiban — lényegesen egy.

2. Az egy művészetnek egy eszménye s ennek vonásait szabályozó egy zsinórmértéke van, mely két ágból fonódik össze: egyik a teremtő lélek remeke, másik: az esztétikai fel fogás lélektani „boncolása.“

3. Az egyetemes zsinórmérték minden kívánatai minden esztétikai műre nézve nemzet és korkülönbség nélkül örökösen érvényesek.

Ime Brassai elvi tájékozódása a kritikának mint tudománynak lényege felől. Nálunk a legelső kísérletek közé tartozik, mely a kritikával nem esetlegesen és töténetesen, hanem céltudatos tervszerűséggel és öntudatossággal elvi alapon foglalkozik és óhajt tisztába jönni. És bizonyos, hogy állításai az irodalmi kritikai tudomány mai állása mellett is minden elnézés nélkül helytállóak. Összehasonlítom Császár Elemér nemrég megjelent könyvével⁵ és örömmel állapítom meg, hogy Brassai állításai közül egyetlen egyet sem kell revízió alá venni s azok ma is teljes joggal tekinthetők az irodalmi kritika elvi alapozása elemeinek. Annál nagyobb kár, hogy kritikai folyóirata már az első szám után megszűnt. Mert nem lehet kétség aziránt, hogy a kritika egyes lényeges kérdéseit, melyeket ebben csak érintett, később részletesebben kifejtette volna.

Ha hosszú kritikai pályáján a legkülönbözőbb lapokban és folyóiratokban megjelent értekezéseit, tanulmányait és bírálatait kissé figyelmesebben szemügyre vesszük, feltűnik, hogy 1832—40-ig jelent ugyan meg egy néhány irodalmi bírálata, de a 40-es években megszűnik ilyen irányú működése,

⁵ Az irodalmi kritika, Budapest, 1923.

hogy aztán az 50-es évek közepétől annál nagyobb lendülettel kezdődjék újra. A kritika szempontjából terméketlen korszak az ő tanári és igazgatói működése, ahol egy régi formákba élettelenedett intézményt kellett az új kor szabadabb, derü- sebb levegőjén mozgékonyvá, haladóvá tenni, életre kelteni s a főkép általa képviselt haladottabb eszmék szolgálatába állítani. És ez neki — hiányzó tankönyvek írása mellett — még az ő széleskörű készsége és lelkes munkabirása mel- lett is épen elég dolgot adott. A szabadságharc viharai kiza- varják tanszékéről, rövid ideig elveszítjük szemünk elől, de aztán az 50-es évek elején Budapesten találjuk, ahol egyéb munkássága mellett mind sűrűbben találjuk nevét irodalmi, zene- és színi-kritikák alatt.

Brassai tisztában van a kritika rendeltetésével: nem tu- lajdonít neki túlságos jelentőséget, de viszont, mint az „ízlés és eszmék örének“ fontosságát érinti és lekicsinyelni nem engedi. Mit tanul a művész az esztétikától? „Legfeljebb azt láthatja, mit tanult és azt, hogy mennyi mindent nem tanult meg tőle az elméletet koholó filozófus.“ Aristoteles „kathar- sisa“ felett sok tüzes vita folyt s máig sem vagyunk tisztában vele. Sophokles vagy Euripides nem tudnának úgy felvilá- gosítani iránta, mint a kritikusok. De ezek meg Aristoteles- szel együtt sem tudnának egy Antigonét vagy Ifigeniát írni. Szóval: az esztétika s fegyverviselője: a kritika a lángelmé- nek semmi szolgálatot nem tesznek, mert a művészet techni- káját igen, de azt, ami abban a lényeg, a szép, megtanítani nem lehet.⁶ Oktató szerepéről tehát keveset tart, még a fejlődés- ben levő művész irányában is. Aki ilyen szerepet szán a kriti- kának, az azt a rejtvényt akarja megoldani, hogy „az apja még meg sem született s a fia már fölüljár a házon.“ Szabá- lyok kombinációjából soha egyetlen egy remekmű sem jött létre.“ A művészi, a költői teremtes „a sugalló genius titka,“ amiré egy esztétika sem tanított, nem is taníthat senki. Mert a költőnek Isten sugall s e sugalló „varázshatalomnak titkát fölfedezni nem lehet s igen valószínű, hogy a költő elméjében, a „mens divinius“-ban is csak öntudatlanul lappang.⁷ Sőt en- nél is tovább megy Brassai s a költőt egyenesen a „jósok, a

⁶ Két angol regény. Koszorú, 1863.

⁷ A gyönyöréről stb.

próféták szent magasságára helyezi, midőn azt kérdi: „Ki bírná vagy ki merné elhúzni a határvonalat a jós és az igazi költő közt?“⁸

Ime, Brassai távol van attól, hogy az irodalmi kritikának túlságos jelentőséget tulajdonítson. De viszont vallja, hogy a kritikának meg van a maga felvilágosító, tájékoztató, ízlést nemesítő és fejlesztő hivatása, melyet helyette semmi más tudomány el nem végezhet. Legyen a kritika nem tolakodó, hanem szerény öre a jó ízlésnek. Eszközei az oktatás, dicséret, gáncs. Célja a művész tökélyesítése, a közönség nevelése és saját maga fitogtatása. Nem ismerünk-e e gúnyos megjegyzésben rá arra a Lemaitre teremtette későbbi impresszionista kritikára, melynek legjellemzőbb vonása az, hogy nem törődik a közönséggel, sem a szerzővel, sem a művel s ezeknek a kritika csak arra való, hogy alkalmuk nyiljék másokról szólva magukról beszélni? „A született genieségre nem adok sokat ... inkább semmit ... Sem elmélet, sem tapasztalás nem menti fel a leendő lángészt a tanulmány szigorú kötelessége alól.“ Mert mi teszi a lángelmét? A gyors, hirtelen teremtés? Beranger versei kínos vajúdások között születtek. Beethoven 5. és 7. szinfóniája eredeti partitúrájában annyi a vakarás, javítás, hogy csaknem olvashatatlan. Hogy kora nem ismerné el? Szobrászatban, festészetben példa nincs a kora által el nem ismert lángelmére! Hogy újat kell teremtenie? Mint elvet — kereken tagadja. Az új utáni kapkodás teremtette „a szép örökös rendszabályainak elhanyagolásával“ a meglepőre, különösre, csodásra, biztosra való törekvést. „A *tökélyes* az, amit a lángésznek teremtenie kell“, ez az ő zászlója, bélyege, címe, sibbolethe.

A „szép örökös rendszabályai“ tehát az a norma, melyet a költő, a művész a maga kifürkészhetetlen teremtő aktusával megvalósít, „valósággá emel“. A költő isteni mivolta a lángész teremtésében nyilvánul. De a teremtés félig öntudatlan munkájának tere nem határtalan és féktelen: megrögzött formák ugyan nem kötik, de az ízlés fékét nem tépheti szét.⁹

Ezt a féket a kritika tartja elébe, mert a kritika „a közvélemény költője.“ *Dicsér*, hogy a közvéleményt a műben minél

* A classicizmus és romanticizmus. Pesti Napló, 1856.

* Kozma F.: Brassai S. mint aestetikus. Budapest 1900. 48 l.

több szépségre figyelmeztesse s az élvezet újabb és újabb forrásait nyissa fel. És felnyitja azáltal, hogy az esztétikától nyert irányelvek által belemélyed a teremtő lélek legmélyebb titkaiba s az alkotás munkájának geneziséét nyújtja. Ezzel a legélénkebb gyönyörűséget szerzi magának és közvetve tanítja a közönséget, amidőn elemzésével a mű megértésére és ennek nyomán fakadó élvezetére segíti azt. És *gáncsol*, hogy a művészt olyan hibákra figyelmeztesse, melyeken segítni hatalmában áll.

Ebben az egy pontban tér el Brassai a mai irodalmi kritika elveitől. Az a kritika, amely elveit és zsinórmértékét e normatív esztétikától kapja, szükségképen magában hordja a fölényesség mozzanatait. Emlékezzünk Lessingre, aki Aristoteles poetikájára támaszkodva csepülte le a francia klasszikusokat s egyengette német földön a Shakespeare elismertetésének útját. Ámde nem minden kritikus Lessing, sőt még Brassai sem. Az esztétikai kanon birtoka fölényessé teszi a kritikust, különösen a sekélyesebb készültségűt s a hangnak a fölénye könnyen felbőszíti a tehetséges írókat és művészeket. Mintha ők nem tudnák megvalósítani azokat az esztétikai normákat, melyeknek a kritikus birtokában van. Ez az eset Brassaival is ismételtelen megtörtént. S a kritikának ez a fölényes és leckéztető hangja nagy mértékben járult hozzá, hogy a kritika irodalmunkban oly nehezen indult, oly sokszor sikertelenül félbemaradt s általában oly nehezen tud meghonosodni. Ez az oka annak, hogy Kölcsey 1827-ben az *Élet és Literaturát* ezzel a lemondó kijelentéssel zárja: Kritika nem nekünk való! És a magyar irodalmi kritika történelmi mozzanatainak számbavétele után Császár Elemér a kritikának az íróval és művésszel szemben feladatát jóformán csak abban látja, hogy fedezze fel a közönségnek s adja meg neki azt a méltató elismerést, melyre bőségesen rászolgált s amelyet csak a kritikától kaphat meg.¹⁰

Dr. Gál Kelemen.

(Folytatjuk.)

¹⁰ Az irodalmi kritika 67 l.

Vaskenyéren.

(Gyallay Domokos történeti regénye.)

Megjelent a *Pásztortűz-Könyvtár* 9-ik kötetéül. Kiadta a *Minerva* r. t. Kolozsváron, 1926-ban. Ára füzve 65 lej.

Gyallay Domokos ugyancsak kezd rácsafolni arra a régi babonára, hogy „egy próféta se kedves a maga hazájában.“ Színes, meleg novelláinak megértő közönsége van ott is, ahol nem éppen divat arra esküdni, hogy a nemzeti hagyományok útján járni ma húsba és vérbe vágó kötelesség. Becsülete van az öregek közt s a különféle irodalmi hitvallások útvesszőit járó fiatalok is beeresztik maguk közé *házi székelynek*, mert jó az öreg a háznál. Szinte azt mondhatnám, hogy ő az a bizonyos híd, ahol még mindig találkozni lehet. A híd erről persze nem tehet. Most regényt írt. Az elsőt. Rólunk. A vaskenyér a mi kenyerünk első sorban, unitárius berkeké, a Pap Domokos legszűkebb hazájáé. Minket érdekelhet hát első sorban, hogy mi van benne. De drága a papiros, nem mondjuk el. A letejfelezésnek semmi értelme sem volna a K. M. olvasóival szemben, akiket nem kell külön biztatni, hogy olvassák Pap Domokost, kivált ha eláruljuk, hogy a kritika már megállapította, hogy „könyve eseménye az erdélyi irodalomnak, de minden magyar szívet gyönyörködtető gyarapodása az egész magyar irodalomnak is.“ (Kéký. Lajos. *Pásztortűz*. 1927. 70 l.)

Nekünk, akik a Pap Domokos fejlődését a leginkább magunk előtt láthatjuk, egyebet kell elmondanunk. Régóta tudjuk, hogy a *nonum prematur in annum*-ot messze túlhaladó önfegyelmézésel és önkritikával készül ez az első regénye. Pap Domokosnak aligha van magánál jobb és szigorubb kritikusa. Az okos szóra is hallgat, mint aki tudja, hogy minden sikernek a titka bennünk van, abban, hogy az ember tanulja meg jól a leckéjét, mert ebben szédületes lehetőségek rejlenek. Hígyje el, hogy ebben vele teljesen egy véleményen vagyunk s ha kifogásolunk valamit, azért tesszük, mert a kezére aka-